

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ในการศึกษาปัญหาเกี่ยวกับการพัฒนาทางการเมืองของสังคมนั้น เมื่อย้อนกลับไปพิจารณา ลักษณะการเมืองไทยก่อนหน้าเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 จะเห็นได้ว่าการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองครั้งสำคัญ ๆ ได้เกิดขึ้นจากการดำเนินการของคณะบุคคลที่อยู่ในแวดวงอำนาจของรัฐทั้งสิ้น ไม่ว่าจะเป็นการสร้างรัฐชาติและการปฏิรูปการปกครองแผ่นดิน พ.ศ. 2435 ที่ดำเนินการโดยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และกลุ่ม "สยามหนุ่ม" (young siam) ซึ่งประกอบด้วยบรรดาพระเจ้าในอยุธยาถือเป็นจำนวนมาก (เอกกมล สายจันทร์ 2519: 254-262) หรือการเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อ พ.ศ. 2475 จากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ มาเป็นการปกครองระบอบประชาธิปไตยแบบรัฐสภา โดยข้าราชการฝ่ายพลเรือนและฝ่ายทหาร ที่รวมตัวกันในนาม "คณะราษฎร" ซึ่งแม้ว่าจะเป็นการขยายวงการมีส่วนร่วมในการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองจากแวดวงของเจ้ามาสู่สามัญชน แต่ก็ยังจำกัดอยู่ในระบอบราชการ และต่อมาการเปลี่ยนแปลงผู้กุมอำนาจรัฐก็เกิดขึ้นโดยการรัฐประหารของทหารหลายครั้งหลายหน แม้จะมีการเลือกตั้งทั่วไปเกิดขึ้นใน พ.ศ. 2476, 2480, 2481, 2489, 2495, 2500 และ 2512 แต่กล่าวโดยทั่วไปแล้วการเลือกตั้งเป็นเพียงกลวิธีสร้างความชอบธรรมให้แก่การเข้าสู่อำนาจรัฐของทหาร และชนชั้นสูงในระบอบราชการ ดังนั้นการเปลี่ยนแปลงในด้านต่าง ๆ ก็ยังเกิดขึ้นจากการตัดสินใจของบุคคลในแวดวงอำนาจรัฐเดิมนั่นเอง

แม้ว่าในระยะแรก ๆ ของการพัฒนาการเมืองสู่ระบอบประชาธิปไตย ยังขาดการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชนอย่างกว้างขวาง แต่ในบางระยะก็ได้มีการก่อตัวของขบวนการทางปัญญาความคิดอยู่บ้าง เช่น การเคลื่อนไหวของปัญญาชน นักคิด นักเขียน และนักหนังสือพิมพ์ระหว่าง พ.ศ. 2490-2501 เพียงแต่ยังอยู่ภายใต้ขีดจำกัดของการพัฒนาทางเศรษฐกิจสังคม และถูกกวาดล้างปราบปราม โดย จอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ เสียก่อนที่จะขยายบทบาทไปพัฒนาภูมิปัญญาทางการเมืองของประชาชนในวงกว้าง

กระบวนการพัฒนาการเมืองที่ประชาธิปไตยแบบรัฐสภายังอ่อนแอ ต้องขาดคอนลงไปเมื่อจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ยึดอำนาจรัฐได้อย่างเด็ดขาด ในวันที่ 20 ตุลาคม พ.ศ. 2501 ในระยะที่ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เป็นนายกรัฐมนตรี (พ.ศ. 2501-2506) นั้น เป็นที่ทราบกันว่า จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้ใช้วิธีการปกครองแบบ "พ่อขุนอุปถัมภ์" ภายใต้ป้ายชื่อ "ประชาธิปไตยแบบไทย" และได้ชูประเด็น "การพัฒนาทางเศรษฐกิจ" ขึ้นเป็นเป้าหมายสำคัญสูงสุดของรัฐ ดังนั้น สิ่งใดก็ตามที่ขัดขวางหรือบั่นทอนการพัฒนาประเทศ ย่อมจะต้องหลีกเลี่ยงให้แก่การพัฒนา เช่น ระบอบประชาธิปไตยที่ไร้เสถียรภาพทางการเมือง หรือการเรียกร้องสิทธิเสรีภาพทางการเมือง และการแสดงความคิดเห็นแตกต่างจากรัฐบาล จะถูกกล่าวหาว่าไม่เป็นผลดีต่อการพัฒนาได้ทั้งสิ้น ทำให้ยุคสมัยของ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ถูกเรียกว่า "ยุคมืดทางปัญญา" กล่าวได้ว่า ในประวัติศาสตร์การเมืองไทย หลังการเปลี่ยนแปลง พ.ศ. 2475 เป็นต้นมา ยังไม่มีช่วงเวลาใดที่ประชาธิปไตยจะตกต่ำ และประชาชน ตลอดจนผู้มีรู้ความความคิดเห็น จะต้องวางเฉยต่อการเมืองและปัญหาต่าง ๆ เท่าในยุคสมัยของ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์

ต่อเมื่อ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ถึงแก่อสัญกรรม และจอมพลถนอม กิตติขจร ได้เป็นนายกรัฐมนตรีคนต่อมา (พ.ศ. 2506-2516) จอมพลถนอม กิตติขจร ดำเนินนโยบายเกือบทุกด้านต่อจากจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ แต่ในช่วง 10 ปีของจอมพลถนอม กิตติขจรนี้ ผลของการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจสังคมที่เริ่มตั้งแต่ พ.ศ. 2475 เป็นต้นมา ตลอดจนการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วในระยะแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504-2509) และแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 2 (พ.ศ. 2510-2514) ได้ทำให้เกิดความแตกต่างทางสังคมอย่างมาก เช่น ความแตกต่างระหว่างคนรวยกับคนจน ระหว่างเมืองกับชนบท และการเมืองในระบอบเผด็จการทหาร ยิ่งก่อให้เกิดระบอบกึ่งลัทธิ การคอร์รัปชันในวงราชการ การใช้อำนาจอย่างไม่เป็นธรรมต่าง ๆ ขึ้นในสังคมโดยทั่วไป รวมทั้งการผูกพันระบบเศรษฐกิจเข้ากับทุนนิยมโลก และการดำเนินนโยบายต่างประเทศตามอย่างสหรัฐอเมริกา โดยเฉพาะอย่างยิ่งการร่วมมือกับสหรัฐอเมริกา ในสงครามอินโดจีน สภาพเงื่อนไขเหล่านี้ทำให้ชนชั้นกลาง เช่น นักธุรกิจ นักการเมือง นักหนังสือพิมพ์ ปัญญาชน ตลอดจนนิสิต นักศึกษา ซึ่งเป็นลูกหลานของชนชั้นกลางได้เพิ่มจำนวนมากขึ้นอย่างรวดเร็ว และต้องการเข้ามามีส่วนร่วมในการตัดสินใจทางการเมือง ความเรียกร้องต้องการประชาธิปไตยที่ให้ออกาสประชาชนมีสิทธิเสรีภาพในการแสดงออกทางความคิดจึงถูกเสนอขึ้น ด้วยการเรียกร้องรัฐธรรมนูญในฐานะกติกาและสัญลักษณ์ของประชาธิปไตย จนกระทั่งนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516

ต่ออำนาจรัฐแบบเผด็จการทหารนั้น ประชาชนจะต้อง เป็นฝ่ายสูญเสีย เลือดเนื้อและชีวิตอย่างยากที่จะหลีกเลี่ยงได้

การแสวงหาคำอธิบายสำหรับประเด็นที่น่าศึกษาดังกล่าว อาจทำได้หลายวิธี เช่น ศึกษากระบวนการเปลี่ยนแปลงทาง เศรษฐกิจสังคม ศึกษากระบวนการเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรมทางการเมือง หรือศึกษาวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงในด้านจิตวิทยาสังคม ซึ่งเป็นที่นิยมกันในทุกชั้นวิชาการทางรัฐศาสตร์ ประวัติศาสตร์ เศรษฐศาสตร์การเมือง และสังคมวิทยาการเมือง แต่การศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในช่วง เวลาดังกล่าวจากแง่มุมของการสื่อสารยังปรากฏให้เห็น น้อยมาก ทั้ง ๆ ที่การสื่อสารมีบทบาทโดยตรงต่อกระบวนการขั้นพื้นฐานของการเปลี่ยนแปลงและการปรับเข้ากับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น นั่นคือการสื่อสารจะเป็นตัวกำหนดการเปลี่ยนแปลงว่าจะเกิดขึ้นหรือไม่ เพราะการสื่อสารมีอิทธิพลต่อความคิดของคน และยังมีผลต่อการกำหนดโลกทัศน์ ตลอดจนถึงการกระทำของคนด้วย (ศิริชัย ศิริเกษ 2521: 114-115) ดังนั้น ในที่นี้ผู้วิจัยจึงศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างการสื่อสารกับการพัฒนาภูมิปัญญาทางการเมืองในระยะก่อนการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองกรณี 14 ตุลาคม พ.ศ.2516 จนถึงเหตุการณ์ 6 ตุลาคม พ.ศ.2519 โดยศึกษาวิจัยบทบาทหน้าที่ทางการสื่อสารของสื่อมวลชน

จากการสำรวจสื่อมวลชนต่าง ๆ พบว่า วารสารสังคมศาสตร์ปริทัศน์ ซึ่งเป็นวารสารกึ่งวิชาการที่ออกในนามของสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย (พ.ศ.2499-ปัจจุบัน) ได้ตีพิมพ์อยู่ในช่วงเวลาที่ต้องการศึกษาอย่างต่อเนื่อง กล่าวคือ ฉบับแรก มิถุนายน พ.ศ.2506 ถึงฉบับสุดท้าย เมษายน - พฤษภาคม 2519 ดำเนินงานโดยบรรณาธิการ 2 คน คือ นายสุลักษณ์ ศิวรักษ์ (พ.ศ.2506-2512) และนายสุชาติ สวัสดิ์ศรี (พ.ศ.2512-2519) มีวารสารสังคมศาสตร์ปริทัศน์พิมพ์ออกเผยแพร่ต่อเนื่องกันกว่า 13 ปี ถึง 97 ฉบับ เป็นฉบับปกติ 76 ฉบับ ฉบับนิสิตนักศึกษา 11 ฉบับ ฉบับบัณฑิต 4 ฉบับ และฉบับพิเศษอีก 6 ฉบับ โดยมีจำนวนพิมพ์และจำหน่ายอยู่ระหว่าง 500 - 8,000 เล่มต่อฉบับ ลักษณะเนื้อหาของสังคมศาสตร์ปริทัศน์ โดยทั่วไปมีทั้งส่วนที่เป็นแนวความคิด ทฤษฎีทางสังคมศาสตร์ และความคิดเห็นในเชิงวิพากษ์วิจารณ์ปัญหาสังคม เศรษฐกิจ การเมือง และศิลปวัฒนธรรมควบคู่กันไป นอกจากนี้วารสารสังคมศาสตร์ปริทัศน์ยังมีลักษณะ เป็นศูนย์รวม หรือสโมสรทางปัญญาของปัญญาชนไทยที่นอกจากจะทำหน้าที่ทางปัญญา ความคิดแล้ว ก็ยังมีบทบาทเข้าร่วมการเคลื่อนไหวทางสังคมการเมืองในระยะก่อนและหลัง เหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ.2516 ด้วย จึงน่าที่จะ ได้ทำการศึกษาวิเคราะห์บทบาทหน้าที่ทางการสื่อสารและศักยภาพในการพัฒนาภูมิปัญญาทางการเมืองของสื่อมวลชน จากวารสารสังคมศาสตร์ปริทัศน์

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อทราบถึงบทบาทหน้าที่ทางการสื่อสารของวารสารสังคมศาสตร์ปริทัศน์ ในระหว่าง พ.ศ.2506-2519
2. เพื่อทราบถึงลักษณะ เนื้อหาภูมิปัญญาทางการเมืองที่วารสารสังคมศาสตร์ปริทัศน์ เผยแพร่สู่สาธารณชน
3. เพื่อทราบถึงศักยภาพของวารสารสังคมศาสตร์ปริทัศน์ในการพัฒนาภูมิปัญญาทางการเมือง

ปัญหาวิจัย

1. วารสารสังคมศาสตร์ปริทัศน์ได้แสดงบทบาทเป็นเวทีอิสระ ที่เปิดกว้างให้ปัญญาชนจากหลากหลายกลุ่มความคิดได้นำเสนอภูมิปัญญาทางการเมืองของตนอย่างเสรีหรือไม่ และได้ทำหน้าที่ในการวิพากษ์วิจารณ์สถานการณ์และภูมิปัญญาทางการเมืองที่ถูกนำเสนอขึ้นในสังคม หรือจุดประเด็นให้เกิดการโต้แย้งทางความคิด เพื่อให้ผู้อ่านมีข้อมูลเพียงพอในการตัดสินใจเกี่ยวกับสถานการณ์และภูมิปัญญาทางการเมือง เหล่านั้นหรือไม่
2. วารสารสังคมศาสตร์ปริทัศน์ ได้เผยแพร่ภูมิปัญญาทางการเมืองประเภทใดบ้าง และเสนอภูมิปัญญาทางการเมืองประเภทใดเป็นสำคัญ
3. วารสารสังคมศาสตร์ปริทัศน์ เป็นสื่อให้ปัญญาชนจำนวนหนึ่งได้นำเสนอ แนวความคิดทฤษฎีและอุดมการณ์ทางการเมืองไปสู่กลุ่มผู้อ่านเป้าหมาย และสาธารณชน ตั้งแต่ พ.ศ.2506-2519 เมื่อประเมินคุณค่าจากบทบาทหน้าที่และ เนื้อหาภูมิปัญญาทางการเมืองของวารสารสังคมศาสตร์ปริทัศน์แล้วมีความเป็นไปได้ที่จะ เพิ่มความสามารถของผู้อ่านให้คิดวิเคราะห์ และตัดสินใจเกี่ยวกับสถานการณ์ทางการเมืองได้อย่างมีแนวความคิดทฤษฎีหรือไม่ และสามารถเสนออุดมการณ์และแนวทางปฏิบัติการทางการเมืองให้เป็นที่ยอมรับแก่บุคคลในแวดวงใดหรือไม่

สมมติฐานของการวิจัย

1. วารสารสังคมศาสตร์ปริทัศน์ มีบทบาทเป็นเวทีอิสระในการเสนอข้อเขียนของปัญญาชนจากหลายกลุ่มความคิดขณะเดียวกันก็ได้สร้างบรรยากาศวิพากษ์วิจารณ์เพื่อการแสวงหาลัจจะร่วมกันของทุกฝ่าย
2. วารสารสังคมศาสตร์ปริทัศน์ได้เสนอกฎมีปัญญาทางการเมืองหลายประเภทตามความสนใจของปัญญาชนในสังคม โดยเฉพาะ 3 ประเภทที่กำลังต่อสู้ขั้วเดียวกันอยู่ทั่วโลก คือกฎมีปัญญาทางการเมืองแบบประชาธิปไตยเสรีนิยม สังคมนิยมประชาธิปไตย และเผด็จการคอมมิวนิสต์ โดยมีแนวโน้มในการเสนอกฎมีปัญญาแบบสังคมนิยมประชาธิปไตยให้เป็นแนวทางในการแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจการเมืองของสังคมไทย
3. วารสารสังคมศาสตร์ปริทัศน์ได้ทำให้เกิดการพัฒนาภูมิปัญญาทางการเมือง ในกลุ่มผู้อ่าน โดยเฉพาะปัญญาชนและนักศึกษาในระยะก่อนเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516

ขอบเขตของการวิจัย

1. การวิจัยนี้ เน้นศึกษาวิเคราะห์เฉพาะข้อเขียนทางการเมืองของวารสารสังคมศาสตร์ปริทัศน์เท่านั้น ซึ่งข้อเขียนทางการเมืองในที่นี้แบ่งได้เป็น 2 ประเภท คือ ประเภทที่เป็นข้อเขียนเชิงทฤษฎี และข้อเขียนประเภทที่นำแนวความคิดทฤษฎีมาประยุกต์ประสานเข้ากับสถานการณ์
2. การวิจัยนี้ เป็นการศึกษาเกี่ยวกับเนื้อหาของสังคมศาสตร์ปริทัศน์ และปัญญาชนซึ่งเป็นบรรณาธิการและนักเขียนที่แวดล้อมวารสารสังคมศาสตร์ปริทัศน์เท่านั้น ไม่ล้าไปถึงกลุ่มผู้อ่านและรายละเอียดในด้านการผลิต

วิธีการวิจัย

ใช้วิธีการวิจัยทางประวัติศาสตร์ (Historical approach) โดยเน้นการวิจัยจากเอกสารเป็นหลัก (Documentary research) เสริมด้วยการสัมภาษณ์ผู้ที่เกี่ยวข้อง และนำเสนอแบบพรรณนา วิเคราะห์

เอกสารที่ใช้มี 3 รายการ คือ

1. วารสารสังคมศาสตร์ปริทัศน์
2. จดหมายติดต่อระหว่างบรรณาธิการสังคมศาสตร์ปริทัศน์ กับบุคคลที่เกี่ยวข้อง
3. เอกสารสิ่งพิมพ์อื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากการวิจัย

1. ทำให้เข้าใจถึงบทบาทการเป็นเวทีอิสระทางความคิดของวารสารทางวิชาการ และได้รับความรู้เกี่ยวกับกลวิธีการสร้าง เครือข่ายนักเขียนของบรรณาธิการ
2. ทำให้เข้าใจกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางความคิดและพัฒนาการของภูมิปัญญาทางการเมืองที่เกิดขึ้นในขบวนการทางปัญญาความคิดของสังคมไทย โดยเฉพาะในล้นของนักศึกษาปัญญาชนที่แวดล้อมวารสารสังคมศาสตร์ปริทัศน์อยู่ ตั้งแต่ พ.ศ. 2506-2519 ซึ่งจะช่วยให้เข้าใจสถานการณ์ทางการเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่งเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 ได้สอดคล้องกับความเป็นจริงมากขึ้น ด้วยการอธิบายจากแง่มุมทางการสื่อสาร
3. ทำให้เข้าใจถึงศักยภาพในการพัฒนาภูมิปัญญาทางการเมืองของวารสารทางวิชาการ และตระหนักถึงคุณค่าของสื่อมวลชนประเภทนี้มากขึ้น ตลอดจนมองเห็นแนวทางในการพัฒนาศักยภาพของวารสารทางวิชาการเพื่อใช้ในการพัฒนาทางความคิดต่อไป

คำจำกัดความที่ใช้ในการวิจัย

1. "การเมือง" หมายถึงกิจกรรมทางสังคมทั้งมวลที่เป็นเรื่องของความขัดแย้ง และการร่วมมือกันระหว่างบุคคล กลุ่มบุคคลในการจัดระบบเพื่อใช้เพื่อผลิต และ เพื่อแจกจ่ายทรัพยากรภายในสังคม (ช็ยอนันต์ สมุทวณิช 2527: 30)
2. "ภูมิปัญญาทางการเมือง" หมายถึงความรู้ทางการเมืองที่มนุษย์ได้สั่งสมขึ้นจากประสบการณ์ทั้งโดยตรง และโดยอ้อม (ดูรายละเอียดใน สุภญาณ อภิรัฐลีลา 2531: 2) ในที่นี้ ภูมิปัญญาทางการเมืองประกอบด้วย "แนวความคิดทฤษฎีทางการเมือง" และ "อุดมการณ์ทางการเมือง" สำหรับ "แนวความคิดทฤษฎีทางการเมือง" เป็นเรื่องของความรู้เกี่ยวกับ ความขัดแย้ง และการร่วมมือกันระหว่างบุคคล กลุ่มบุคคลในการจัดระบบเพื่อใช้ เพื่อผลิต และ เพื่อแจกจ่ายทรัพยากรภายในสังคม ที่ผ่านการคิดค้น การสรุปบทเรียนจากการปฏิบัติไว้อย่างค่อนข้างเป็น

ระบบและเป็นที่ยอมรับของกลุ่มความคิดบางกลุ่ม ส่วน "อุดมการณ์ทางการเมือง" นั้น เป็นเรื่องของระบบความเชื่อถือที่อธิบายบทบาทของคนในสังคม อธิบายความสัมพันธ์ระหว่างคนในสังคมกับรัฐ และอธิบายความเป็นไปของสังคมว่าเหตุใดจึงเป็นเช่นนั้น เป็นสิ่งนำพึงปรารถนาหรือไม่และควรเป็นไปอย่างไร

การที่นำ "แนวความคิดทฤษฎีทางการเมือง" และ "อุดมการณ์ทางการเมือง" มารวมกันไว้ภายใต้คำว่า "ภูมิปัญญาทางการเมือง" ก็เพราะสองสิ่งนี้เป็นสิ่งที่แตกต่างกัน แต่ก็ไม่เคยแยกออกจากกันได้อย่างเด็ดขาด กล่าวคือ แนวความคิดทฤษฎีทางการเมือง มีจุดมุ่งหมายในการแสวงหาความรู้ หากกฎเกณฑ์ของสังคมตามที่เป็นจริง ในขณะที่อุดมการณ์ทางการเมือง มีเป้าหมายที่จะสร้างสรรค์ตัวแทนระบบความคิดความเชื่อต่าง ๆ (representation) ที่จะสามารถทำหน้าที่เป็นแรงบันดาลใจ และชี้ให้คนลงมือทำตามได้ แต่แม้ว่าสองสิ่งนี้จะมีจุดมุ่งหมายที่แตกต่างกัน เราก็มักจะพบว่าทั้งสองสิ่งนี้ดำรงอยู่ควบคู่กันเป็นเงาตามตัว เพียงแต่คำว่าอุดมการณ์มักจะถูกนำมาใช้ในความหมายทางลบ ถูกกลดคุณค่า และถูกตีความล่อไปในนัยยะที่ว่าข้อเสนอนั้นเป็นเรื่องโกหกปกปิด เพื่อให้เชื่อและทำตาม แต่แท้จริงแล้ว อุดมการณ์เป็นสิ่งที่มีความสำคัญมาก เราอาจจะสรุปได้ว่า "ไม่มีการเคลื่อนไหวของมวลชนครั้งไหนที่กระทำไปอย่างปราศจากอุดมการณ์ ไม่มีแรงกระตุ้นใจทางอารมณ์ครั้งใดที่ปราศจากเชื้อไฟแห่งอุดมการณ์" (สิขมพู 2525: 58-60) ดังนั้น อุดมการณ์ทางการเมืองย่อมทำให้แนวความคิดทฤษฎีทางการเมืองกลายเป็นสิ่งที่มีพลังในทางปฏิบัติขึ้น

3. "การพัฒนาภูมิปัญญาทางการเมือง" หมายถึงการทำให้บุคคลหรือกลุ่มบุคคลเพิ่มความสามารถในการคิด วิเคราะห์ และตัดสินใจ เกี่ยวกับสถานการณ์ต่าง ๆ ความขัดแย้งและการร่วมมือกันระหว่างบุคคล กลุ่มบุคคล ในการจัดระบบเพื่อใช้ เพื่อผลิต และ เพื่อแจกจ่ายทรัพยากรอย่างมีเหตุผลตามแนวความคิดทฤษฎีทางการเมือง มีความมุ่งมั่นทางอุดมการณ์ และแสดงการมีส่วนร่วมทางการเมืองในระดับต่าง ๆ เพื่อบรรลุเป้าหมายของอุดมการณ์ทางการเมืองนั้น ๆ

4. "ปัญญาชน" (intellectuals) หมายถึงบุคคลที่มีโอกาสศึกษาหาความรู้ และติดตามข่าวสารการเปลี่ยนแปลงทางสังคมการเมืองอย่างต่อเนื่องและค่อนข้างเป็นระบบ ปัญญาชนอาจจะสังกัดอยู่ในกลุ่มอาชีพใดก็ได้ แต่โดยทั่วไปแล้ว มักจะเป็นกลุ่มอาชีพที่เข้าแรงงานสมอง เช่น อาชีพอาจารย์มหาวิทยาลัย นักหนังสือพิมพ์ นักเขียน นักการเมือง และนักศึกษา เป็นต้น คุณสมบัติทางการศึกษาและลักษณะงานอาชีพเอื้อให้บุคคลเหล่านี้ได้มีโอกาสฝึกฝนทักษะในการคิด วิเคราะห์ ตั้งคำถาม และแสวงหาคำตอบให้กับปัญหาทางสังคมการเมือง อันเป็นเรื่องของส่วนรวม จึงเกิดความสันทัดในการมองทะลุปัญหา ความขัดแย้งต่าง ๆ ภายในสังคมที่ซับซ้อนได้อย่างละเอียดและลึกซึ้ง ตลอดจนค้นค้นพบทางเลือกใหม่ ๆ ในการพัฒนาสังคม ดังนั้นปัญญาชนจึงมักจะเป็นคนกลุ่มแรก ๆ

ในสังคมที่เข้าถึงปัญหาต่าง ๆ ได้อย่างรวดเร็ว รวมทั้งปัญหาเกี่ยวกับการพัฒนาทางการเมืองด้วย นอกจากนี้ ปัญญาชนที่แท้จริง ยังจะต้องกล้าแสดงทัศนะ วิพากษ์วิจารณ์สภาพแวดล้อมทาง สังคมการเมือง และ เสนอภูมิปัญญาทางการเมือง หรือทางเลือกต่าง ๆ ที่ตนค้นพบให้ปรากฏต่อ สาธารณชน ทั้งนี้ก็เพื่อทำหน้าที่ปลดปล่อยมนุษย์ให้เป็นอิสระจากความคิด ความเชื่อ ความรับรู้ และความเคยชินเก่าที่เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนา หรือการเปลี่ยนแปลงสังคมให้ก้าวหน้ายิ่งขึ้น ใคร ก็ตามที่มีแม้จะมีความสามารถในการคิด แต่ถ้าบุคคลผู้นั้น มิได้แสดงกิจกรรมทางปัญญาออกมาให้ สังคมเห็นได้ ก็ไม่จัดว่าเป็น "ปัญญาชน" ในความหมายของงานวิจัยนี้

อย่างไรก็ตาม นอกจากปัญญาชนจะมีบทบาทเป็นฝ่ายกำหนดสังคม หรือมีเจตจำนงคือสาระ ที่จะ เป็นฝ่ายกระทำต่อปัญหาต่าง ๆ ของสังคมแล้ว ในอีกด้านหนึ่งปัญญาชนก็เป็นผลผลิตของสังคม และประวัติศาสตร์ ปัญญาชนยังคงมีความเป็นมนุษย์ ที่แสดงกิจกรรมทางปัญญาคามทัศนะ (point of view) ของตน และบางครั้งก็ใช้อารมณ์ธรรมคา ๆ ในการตัดสินปัญหา ไม่ใช่จะเป็นผู้ที่ใช้ สติปัญญาอยู่ได้ตลอดเวลา (ชัยวัฒน์ สกานันต์ 2528: 275-277)

การจัดแบ่งประเภทปัญญาชนไทย ในงานวิจัยนี้แบ่งออกตามลักษณะแนวความคิด และ อุดมการณ์ทางการเมือง ได้เป็น 4 กลุ่มใหญ่ ๆ คือ

1. กลุ่มปัญญาชนก้าวหน้า ที่ต้องการเปลี่ยนแปลงสังคมให้เป็นประชาธิปไตย ทั้งทาง การเมือง เศรษฐกิจและสังคม มีแนวความคิดที่ค่อนข้างก้าวหน้าแบบไม่ฝักใฝ่ฝ่ายใดและสังคมนิยม
2. กลุ่มปัญญาชนอนุรักษนิยม ที่ต้องการพัฒนาเศรษฐกิจแบบตะวันตก แต่ยังรักษาโครงสร้าง ของสังคม การเมืองแบบที่คนกลุ่มน้อยได้เปรียบเอาไว้ มีแนวความคิดอนุรักษนิยม และทุนนิยมผูกขาด
3. กลุ่มปัญญาชนเสรีนิยม ที่ต้องการปฏิรูปสังคมให้ประชาธิปไตยก้าวหน้าแบบตะวันตก มีแนวความคิดแบบเสรีนิยม และทุนนิยมแบบปฏิรูป (วิทยากร เชียงกุล 2530: 27-33) และ
4. กลุ่มปัญญาชนผสมผสาน ที่ผสมลักษณะบางด้านจากปัญญาชนทั้ง 3 กลุ่มข้างต้นไว้ ในตนเอง กล่าวคือ มีความต้องการเปลี่ยนแปลงสังคมให้เป็นประชาธิปไตย ทั้งด้านการเมือง เศรษฐกิจและสังคม แต่สนใจศึกษาและอนุรักษ์สิ่งดีงามในอดีต ขณะเดียวกันก็มีความคิดแบบเสรีนิยม ที่ต่อต้านกับอำนาจเผด็จการแบบต่าง ๆ